

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde mevcut bir sözlük çalışmasıdır. 1305 sayfalık dokuz defter halindeki eserin basılmasıyla ilgili iki adet mukavelenâme müsveddesi de aynı yerde bulunmaktadır. Hasan İlmî Bey'le, İran uyruklu Tahranlı tüccar Abdurrahman Şîr Mirza arasında imzalanmış olan ilk mukavelenâmeye göre *Osmanlı Dilî*'nin müsveddesine müellif tarafından, Mütercim Âsim Efendi'nin *Kāmus Tercümesi* ve *Burhân-ı Kâtî*' *Tercümesi*'ndeki kelimelerden Osmanlıca'da yaygın olarak kullanılanları ilâve edilerek "Burhân-ı Lugât-ı Osmâniyye" adı altında yeni bir sözlük hazırlanacaktır. Bu sözlüğün *Kāmûs-ı Türkî* sayfaları büyüklüğünde ve 120-150 forma hacminde olması düşünülmüştür. Fakat Hasan İlmî Bey'in bu ilâveleri yapamadığı anlaşılmaktadır. Yine müellifle Asır Matbaası ve Kütüphanesi sahibi Kırkor Fâik Efendi arasında imzalanan ikinci mukavelenâmeye göre önceki sözlükten vazgeçildiği, bunun yerine, Kırkor Fâik'in daha önce hareke sistemine göre yayımladığı *Lugat-ı Nâcî*'nin alfabetik olarak düzenlenmesi, burada mevcut örnek beyitlerin çıkarılması ve *Osmanlı Dilî*'ndeki Türkçe kelimelerin buna ilâve edilerek "Osmanlı Lugât Hazinesi" adlı yeni bir sözlük hazırlanması öngörülmüştür. Ancak bu tasarının da gerçekleşmediği anlaşılmaktadır (Kırkor Fâik Efendi, daha sonra *Lugat-ı Nâcî*'yi alfabetik sisteme çevirip bazı ilâvelerle birlikte yeniden yayımlamıştır [İstanbul 1317, 1322]). Hasan İlmî Bey, *Osmanlı Dilî*'nin "Gerekli Birkaç Söz" başlığını taşıyan önsözünde sözlüğün tertibi ve sözlükte yer alan kelimelerle ilgili bilgi vermekte, eserde Türkçe kelimelere herhangi bir işaret konulmadığı halde Arapça ve Farsça asıllı olanların belirtildiğini, bu arada galat ve muharref kelimelere de dikkat çekildiğini söylemektedir. Aslı Türkçe olan, ancak sonradan yapısı değişmiş veya terkedilmiş bulunan kelimeleri de sözlüğüne alan yazar değişikliğe uğramış kelimelerin aslını kaydetmiş ve terkedilmiş olanların terkedildiğini belirtmiştir.

Müellifin ikinci eseri olan *Meâlimü'l-garâm* onun iki na't, yirmi bir gazel, üç şarkı ve bir manzumesini ihtiva eden küçük bir şiir kitabıdır (İstanbul 1318). Şarkılarından, "Bîzâr ediyor cânımı kalbimdeki yâre" uşşâk, "Arz-ı ruhsâr et cemende güller olsun şermsâr" düğâh, "Sinemde siperdir güzelim hırz-ı hayâlin" hicazkâr

makamlarında dönemin bestekârı Nûri Şeydâ Bey tarafından bestelenmiştir.

Hasan İlmî Bey'in Hüseyin Hüsnü ile birlikte hazırladıkları bir *Yemen Salnâmesi* de bulunmaktadır (III. cilt, San'a 1304). Müellif Yemen'de Meclis-i İdâre-i Vilâyet başkâtibi iken hazırlanan salnâmede Yemen ve kazalarıyla ilgili tarihî, coğrafi, iktisadî, sosyal ve istatistik bilgilerle devlet personelinin tanıtıcı bilgileri yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Memurin Sicill-i Ahvâl Defteri*, XXV, 317-318; Cevat İzgi, "Giritli Hasan İlmî Bey ve Osmanlı Dili Adlı Sözlüğü", VIII. Milli Türkoloji Kongresi'ne Sunulan Tebliğ : 14-18 Eylül 1987 (fotokopisi: İSAM Ktp., nr. 51.054).



CEVAT İZGİ

HASAN KÂFÎ AKHİSÂRÎ

(ö. 1024/1615)

Uşûl'l-hikem
adlı eseriyile tanınan
Osmanlı âlim ve müellifi.

Ramazan 951'de (Aralık 1544) Bosna-Hersek'teki Akhisar (Prusac) kasabasında doğdu. Zî'bî, Akhisârî, Bosnevî nisbeleleriyle anılır. Bosna-Hersek'te Hasan Kafiya Pruşçak diye tanınmıştır. Büyük dedesi Yâkub, XV. yüzyılın sonlarına doğru İşkodra'dan (Arnavutluk) göç edip Akhisar'ın Zî'b (Zib) köyüne yerleşti. Fâtih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşen Bosna'nın fethinden sonra 100 yaşlarında iken İslâmiyet'i kabul ettiği, ailenin Yâkuboğulları veya Dâvudoğulları kollarından bir kısmının sonraki dönemlerde Akhisar'a göç ettiği, Hasan Kâfî'nin babasının adının Turhan, dedesinin adının Dâvud olduğu rivayet edilir. 982 (1574) tarihli tahrir defterinde, Akhisar'ın Sultan Bayezid Camii mahallesinde yaşadığı kaydedilen (BA, TD, nr. 535, s. 103) Dâvud oğlu Turhan'ın Hasan Kâfî'nin babası olduğu ve Hasan Kâfî'nin bu mahallede doğduğu söylenebilir. Bursalı Mehmed Tâhir'in, "Kâfî" mahlasını "ilm-i kâf"ta (?) olan mahareti veya Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine yazdığı şerh sebebiyle aldığına dair kaydı (*Osmanlı Müellifleri*, I, 277) Evliya Çelebi tarafından verilen bilgiye dayanmış olmalıdır (*Seyahatnâme*, V, 446).

Hasan Kâfî, *Nizâmü'l-'ulemâ'* adlı eserinin son bölümünde verdiği bilgiye göre öğrenim hayatına on iki yaşında iken Akhisar'da başladı. 974 (1566) yılın-

da İstanbul'a giderek dokuz yıl kadar medresede okudu. Kemalpaşazâde'nin talebesi, müfidi ve fetva emini olan Hacı Efendi Kara Yılan'dan ders gördü ve hizmetinde bulundu. Emeklilik döneminde Çatalca Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yapan Hacı Efendi ile beraber bir süre Çatalca'da kaldı. Onun ölümünden sonra Kazasker Molla Ahmed Ensârî'den tefsir ve usûl-i fıkıh okudu. 983'te (1575) medrese tahsilini tamamlayıp doğum yeri olan Akhisar'a dönerek bir süre öğretim ve telifle meşgul oldu; *Risâle fî tahkiki lafzı çelebî* ve *el-Kâfî* adlı kitaplarını bu dönemde kaleme aldı. Devletin Bosna ve çevresinde Hamza Bâli men-suplarına karşı yürüttüğü takibat sırasında Bosna'ya kadı olarak tayin edilen ve İstanbul'dan hocası olan Bâli Efendi'nin yanında nâiblik görevini üstlendi (986/1578).

991 (1583) yılında Akhisar'a ilk kadı olarak tayin edilen Hasan Kâfî 996'da (1588) İstanbul'a gidip mülâzemeteye başladı ve 998 (1590) yılında Srem sancağına kadı tayin edildi. Osiek'te de (Osijek) kısa bir süre kadılık yaptı. Ertesi yıl hacca gitti. Medine'de iken Bâbürlü Sultanı Celâleddin Ekber Şah'ın hocası Mîr Gazanfer b. Ca'fer el-Hüseynî ile tanışarak derslerine katıldı. 1000 (1592) yılında İstanbul üzerinden memleketine dönünce Akhisar yakınlarındaki bir bölgeye kadı oldu. 1003 (1594) yılının sonbaharına kadar yürüttüğü bu görevini bölgede çıkan karışıklıklar sebebiyle terkedip Akhisar'a döndü.

Hasan Kâfî, 1596'da III. Mehmed'in Eğri seferine katılmak üzere Akhisar'dan ayrıldı. Arapça olarak yazdığı *Uşûl'l-hikem* adlı eserini Eğri Kalesi'nin fethi ve Haçova zaferinden sonra (Safer 1005/ Ekim 1596) bazı devlet ve ordu ricâline sundu. Kendisine eseri Türkçe'ye çevirip şerhetmesi tavsiye edildi. Hasan Kâfî eserin açıklamalı tercümesini yaparak tekrar İstanbul'a gitti. Kitap Sadrazam Damad İbrâhim Paşa vasıtasıyla padişaha arz edilince müellif onun iltifatına mazhar oldu. Bu vesile ile kendisine Akhisar kadılığı tekaüden ve o bölgedeki talebe-yer okutmak şartıyla tevcih edildi. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra muhtemelen Şevval 1007'de (Mayıs 1599) İbrâhim Paşa'nın kumandasındaki orduya katılarak memleketine döndü. Hasan Kâfî'nin hayatının bundan sonraki dönemi hakkında bilgiler yetersizdir. Vezîriâzam Lala Mehmed Paşa'nın Estergon Kalesi'-

ni muhasarası sırasında orduda bulunduğu ve bazı önemli görevler üstlendiği, bu yıllarda da eser telifini sürdürdüğü, hatta *Nûrû'l-yakîn* adlı kitabını Mehmed Paşa'ya ithaf ettiği kaydedilmektedir. Osmanlı-Habsburg mücadelesinin sona ermesinin (1606) ardından büyük bir ihtimalle Akhisar'a dönen Hasan Kâfî bundan sonraki yıllarını eser yazmak ve ders okutmakla geçirmiştir.

Kaynaklarda Hasan Kâfî'nin 15 Şâban 1025 (28 Ağustos 1616) tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir (Kâtib Çelebi, I, 380; Atâî, s. 584; *Osmanlı Müellifleri*, I, 277). Ancak *Nizâmü'l-ulemâ'* adlı eserinin muhtemelen bir öğrencisi tarafından istinsah edilen nüshasında (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 946, vr. 49) vefatıyla ilgili birkaç beyit, yanına da 16 Ramazan 1024 (9 Ekim 1615) tarihi kaydedilmiştir (Şabanović, s. 176; Nakićević, *Hasan Kafija Prušćak Pionir*, s. 40, 41). Akhisar'da yaptırdığı caminin yanında bulunan medresenin bitişiğindeki türbeye defnedilen Hasan Kâfî'nin kabri bugün de halk tarafından ziyaret edilmektedir. Akhisar'da 1937 yılında Hasan Kâfî adına bir dernek (Društvo Hasan Kafija) ve bir kültür merkezi kurulmuş, ancak II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında bu kurumun faaliyetleri yasaklanmıştır. Bugün Saraybosna'da bir cadde onun adını taşımaktadır. Hasan Kâfî'nin hayatı ve eserleri, 1995'ten itibaren Bosna-Hersek Devleti'nin resmî eğitim programına alınmış ve lise ders kitaplarında okutulmaya başlanmıştır.

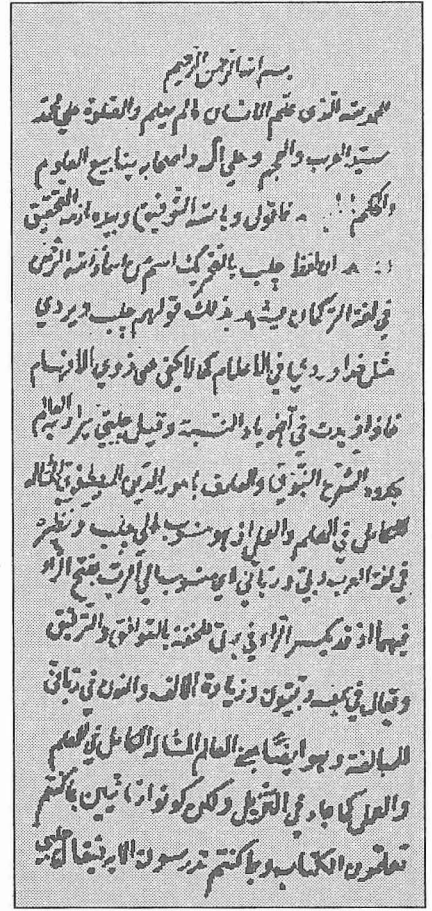
Evliya Çelebi, Hasan Kâfî'nin Akhisar'da bir cami, medrese, tekke, han, sıbyan mektebi, çeşme yaptırdığını ve bunlar için vakıflar tahsis ettiğini söyler. Bu tesisler etrafında oluşan mahalleler Nevâ-

bâd (Novo Mjesto) adıyla anılmıştır (bugünkü Prusac'ta Srt [Sırt] mahallesinin üst tarafındadır). Tekkenin Halvetiyye tarikatına ait olduğunu belirten Evliya Çelebi, hanın kapısı üzerindeki kitâbeye dayanarak söz konusu binanın 1021'de (1612) inşa edildiğini kaydeder (*Seyahat-nâme*, V, 445-446). Camide bulunan levhalardaki imzadan Hasan Kâfî'nin hat sanatıyla da meşgul olduğu anlaşılmaktadır (Nametak, *Çevren*, VII/4, s. 39).

Eserleri. Hasan Kâfî Arapça olarak dil, mantık, kelâm, fıkıh, biyografi ve siyaset alanlarında on sekiz eser kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı Bosna-Hersek'te yakın zamanlarda Boşnakça'ya tercüme edilmiştir. A) Dil. 1. *Risâle fi tahkiki lafzı çelebî* (Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 946; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3814; Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 918/11). Çelebi kelimesinin etimolojisine dair küçük bir risâle olup Boşnakça tercümesi Fehim Nametak tarafından *Izabrani Spisi* adlı kitap içinde yayımlanmıştır (s. 87-89). 2. *Temhîşü't-Telhîş fi 'ilmi'l-belâğa* (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 1689; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 486; ayrıca bk. Şabanović, s. 178). Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh* adlı eserinin muhtasarıdır 3. *Şerhu Temhîşü't-Telhîş*.

B) Mantık. 1. *Muhtaşarü'l-Kâfî mine'l-mantık* (Sarajevo-Orientalni Institut, nr. 591; Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 780; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1851/5). Bir mukaddime ile beş bölümden oluşan eserin adını müellif bazı nüshalarında *Kâfî fi'l-mantık* şeklinde zikretmiştir (*TÜYATOK*, I, 42). Dipnotlarla zenginleştirilmiş Boşnakça bir tercümesi Amir Ljubović tarafından yapılmıştır (*Izabrani Spisi*, s. 61-85). 2. *Şerhu Muhtaşari'l-Kâfî mine'l-mantık*. Bir önceki eserin "et-Tasavvurât" adlı bölümünün şerhi olup herhangi bir nüshası tesbit edilememiştir. Müellifi tarafından haber verilen eser Akhisar kadılığına tayininde (991/1583) yazılmıştır (Şabanović, s. 187).

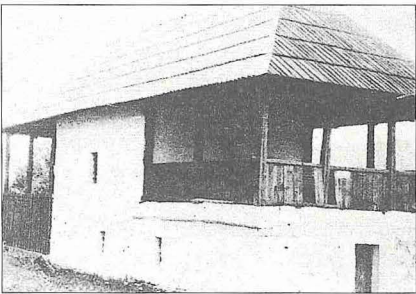
C) Kelâm. 1. *Ravzâtü'l-cennât fi usûli'l-i'tikâdât* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3670/3; İÜ Ktp., AY, nr. 3822; ayrıca bk. a.g.e., s. 183). Akaide dair konuları ihtiva eden eser Mahmud Esad tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Mehmed Birgivi'ye nisbet edilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1305). Bu tercüme yapılan şerhin kime ait olduğu bilinmemektedir



Hasan Kâfî Akhisârî'nin *Risâle fi tahkiki lafzı çelebî* adlı eserinin ilk sayfası (Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 946)

(a.g.e., s. 183; krş. Okić, sy. 21, s. 327-328). Eser Mehmet Hancıç tarafından Boşnakça'ya çevrilmiştir (*Kalendar Gajret za 1940 godinu*, Sarajevo 1939, s. 34-63; 2. bs. nşr. B. Kalajđić, Sarajevo 1943). 2. *Ezhârü'r-ravzât fi şerhi Ravzâti'l-cennât* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2800, 3240; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 1354, 4343; İÜ Ktp., AY, nr. 2589, 5235; ayrıca bk. Şabanović, s. 184). 3. *Nûrû'l-yakîn fi usûli'd-dîn* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 764, vr. 45^b-130^a; ayrıca bk. a.g.e., s. 185). Estergon Kalesi'nin muhasarası esnasında (1014/1605) kaleme alınıp Lala Mehmed Paşa'ya ithaf edilen eser Tahavî'nin *Risâle fi usûli'd-dîn* adlı kitabının şerhidir. Başagiç, T. Okiç ve M. Hancıç tarafından Hasan Kâfî'ye nisbet edilen *el-Münîre* adlı akaid kitabı Şabanović'e göre Kemalpaşazâde'ye aittir

Hasan Kâfî Akhisârî'nin türbesi - Prusac / Bosna-Hersek



(Handžić, *Književni Rad*, s. 107; a.mlf., *el-Cevherü'l-esnâ*, s. 67; Šabanović, s. 185). *Risâle fi ahvâli ehli'l-ehvâi ve'l-bida'* adlı eserin Hasan Kâfî'ye nisbet edilmesi de (*TÜYATOK*, I, 260) yanlıştır.

D) Fıkıh. 1. *Semtü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin fıkıh usulüne dair *Menârü'l-envâr* adlı eserinin muhtasarı olup Beyazıt Devlet (Bayezid, nr. 1851/1) ve İstanbul Üniversitesi (AY, nr. 5317) kütüphanelerinde birer nüshası mevcuttur (diğer nüshaları için bk. Šabanović, s. 181). 2. *Şerhu Semti'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 466; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1336; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1851/2; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 517, 4557; diğer nüshaları için bk. a.g.e., s. 181-182). İstanbul ve Rumeli ulemâsının tavsiyesi üzerine önceki esere şerh olarak yazılmıştır. Muhammed Sâlih Debdûb bu iki eseri, Medine'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunan birer nüshasına dayanarak *el-Câmiatü'l-İslâmiyye*'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamıştır (Medine 1992). 3. *Hadikatü's-sîlât fi şerhi Muhtasarı's-salât* (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 719; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1851/4, 2010; Âtîf Efendi Ktp., Âtîf Efendi, nr. 867). Kemalpaşazâde'nin *Muhtasarü's-salât* adlı eserinin şerhi olup Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki iki nüshasına dayanılarak (R-4478 ve R-2946) eser üzerinde Mustafa Jahić tarafından bir araştırma yapılmıştır (bk. bibl.). 4. *Risâle fi hâşiyeti Kitâbi'd-Da'vâ li-Şadrişşerî'a*. Tâcüşşerî'a'ya ait *Vikâyetü'r-rivâye* üzerine Sadrüşşerîa tarafından yapılan şerhin kısmî bir hâşiyesidir (yazma nüshaları için bk. *İzabrani Spisi*, s. 166; Šabanović, s. 180). 5. *Seyfü'l-qudât fi't-ta'zîr*. Hanefî mezhebinin zina konusundaki görüşlerini eleştirenlere cevap olarak kaleme alınmıştır (yazma nüshaları için bk. *İzabrani Spisi*, s. 167; Šabanović, s. 180). Eserin dipnotlar eklenmiş Boşnakça tercümesi Amir Ljubović ve Fehim Nametak tarafından yapılmıştır (*İzabrani Spisi*, s. 115-117). Hasan Kâfî'nin, Hanefî fakihlerinden Kudûrî'nin *el-Muhtasarı*'ı üzerine dört ciltlik bir şerh yazdığı, eserin bir nüshasının Bursa'daki bir kütüphanede bulunduğu söylenmişse de (Šabanović, s. 181) bugüne kadar nüshasına rastlanmamıştır. Eser, büyük bir ihtimalle Nev'izâde Atâî'nin kaydına dayanılarak (*Zeyl-i Şekâik*, s. 584; ayrıca bk. Kâtib Çelebi, I, 380-381) sonraki kaynaklarda zik-

redilmiştir. Mehmet Hancı'nin bahsettiği (*el-Cevherü'l-esnâ*, s. 67) *Risâle fi bâ'zı mesâ'ili'l-fıkh* adlı eserin de herhangi bir nüshasına tesadüf edilmemiştir.

E) Biyografi. *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ'* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 753; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 946, 3673; Orijentalni Institut, nr. 252; ayrıca bk. *İzabrani Spisi*, s. 173; Šabanović, s. 188). Müellif bu eserinde, Hz. Peygamber'in sîretini anlattıktan sonra Ebû Hanîfe'den itibaren kendi hocası Hacı Efendi Kara Yılan'a kadar meşhur Hanefî fakihlerinin biyografilerini kısaca zikretmiş, son kısmında da kendisinin ve meşhur üç öğrencisinin biyografisini vermiş, böylece otuz başlık altında otuz altı kişinin hayatını anlatmıştır. 1007-1008 (1599-1600) yıllarında tamamlanan eser Damad İbrâhîm Paşa'ya ithaf edilmiştir. Mehmet Hancı tarafından Boşnakça'ya çevrilerek önce "Nizam ul-ulama" ile hatam il enbija" başlığı altında ("Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika", *Novi Behar*, Sarajevo, VIII/1934-1935), daha sonra ayrı baskı olarak (*Posebno Izdanje*, Sarajevo 1935) yayımlanmıştır. Eserin dipnotlarla zenginleştirilmiş yeni bir Boşnakça tercümesi de Fehim Nametak tarafından *İzabrani Spisi* adlı eser içerisinde neşredilmiştir (Sarajevo 1983, s. 125-154).

F) Siyaset. *Uşûlü'l-hikem fi nizâmi'l-'âlem*. Hasan Kâfî'nin devlet düzeni hakkında kaleme aldığı bu kitabı eserleri içinde en tanınmışıdır. Müellif eseri 1004'te (1596) önce Arapça olarak kaleme almış, bir yıl sonra da Türkçe açıklamalı tercümesini yapmıştır (her iki metni bir araya getiren nüsha için bk. *Nesâih-i Cündiyye-i Mülûk*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2852, vr. 33^a-60^b). Girişten sonra bir mukaddime, dört bölüm (asl) ve bir hâtimeden oluşan eserin girişinde telif sebebi anlatılmış, mukaddime kısmında ise toplum çeşitli gruplara ayrılmıştır. Eserin birinci bölümünde devletin düzenini sağlayan hususlar, ikinci bölümde istişare, re'y ve tedbir, üçüncü bölümde harp aletlerinin kullanılması ve gerekliliği, dördüncü bölümde zafer ve hezimete sebep olan konular ele alınmıştır; hâtimede ise barış ve antlaşma konularına dair meseleler incelenmiştir. Müellif eserin telif sebebini, Osmanlı Devleti'nde 1572 yılından itibaren birbiri ardınca meydana gelen felâketlerin, başarısızlıkların ve karışıklıkların ortaya çıkmasının sebeplerini tesbit ederek bunlara çare bulmak şeklinde açıklamaktadır. Devrinin diğer bazı müellifleri

gibi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan memnun olmayan Hasan Kâfî'ye göre adalet bozulmuş, idarede ihmâl ve suistimaller meydana gelmiş, dü-rüst ve işinin ehli olmayan kimseler çeşitli görevlere getirilmiştir. Devlet adamları ulemânın görüşlerine itibar etmez olmuş, askerî alanda özellikle savaş aletlerinin kullanılmasında ihmalkâr davranılmış, rüşvet yaygınlaşmıştır. Hasan Kâfî'nin en dikkat çekici tesbiti, yeni savaş teknikleri ve silâhların ortaya çıkışı ile Avrupa'nın üstünlük kazanması ve Osmanlı askerlerinin buna uyum sağlayamamasıdır. Bir başka önemli konu, eski sınıflandırmaya uyularak Osmanlı toplumunun dört gruba ayrılmasıdır (padişah ve idareciler, ulemâ, ziraat erbabı/reâyâ, zenaat ve ticaret ehli). Hasan Kâfî, bunların dışında kalanların da bu sınıflardan birine girmesi gerektiğini söyler. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da müellifin savaş ve barış hakkındaki görüşleridir. Savaş acı ve zordur, barış ise emniyet ve rahatlık sağlar; barış isteyen bir milletle savaş yapmak büyük hatadır; ah-di bozmak da aynı şekilde hata olduğu gibi büyük bir günahdır. İhtiva ettiği konular, meselelere yaklaşımı ve değerlendirmeleri bakımından dikkat çeken bu risâlesinin Türkiye'de ve Türkiye dışında pek çok yazma nüshası bulunmaktadır (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Askerlik, nr. 70; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2879; Âtîf Efendi Ktp., nr. 1726, 2852; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1851/3, 3903; İÜ Ktp., TY, nr. 1808, 3484, 3678; ayrıca bk. *İzabrani Spisi*, s. 168-169; Šabanović, s. 190-191). Yer ve tarih belirtilmeden yapılan taş baskısından sonra düzeltilerek Tefvik imzası ile *Asır* gazetesinde tefrika edilen (1287) ve ardından basılan (İstanbul 1287) eseri Mehmet İpşirli Latin harfleriyle neşretmiştir (bk. bibl.). Ahmed Reşid Paşa tarafından Arapça'sı ile birlikte yayımlanan eserin (Hicaz Vilâyet Matbaası, 1331) edisyon kritikli Arapça metnini Ömer Nakîçevîç (*el-Mecelletü't-Târîhiyyetü'l-Mişriyye*, Kahire 1971, XVIII, 244-264) ve İhsan Sıdkî el-Armd (Küveyt 1987) neşretmiştir. Risâleyi Garcin de Tassy Fransızca'ya (*Journal asiatique*, Paris 1824, IV, 213-226, 283-290), Imre v. Karácson Macarca'ya (Budapest 1909), L. v. Tallóczy Almanca'ya (1. bs., *Archiv für slawische Philologie*, XXXII, s. 139-158; 2. bs., *Illirisch-albanische Forschungen*, München-Leipzig, I, 537-563) ve Safvet-beg Başıagić Boşnakça'ya (Sarajevo 1919) tercüme etmiş, eserin dipnotlar eklenmiş yeni bir Boş-

nakça çevirisi de Amir Ljubović tarafından (*Izabrani Spisi*, s. 91-112) yapılmıştır (bk. bibl.). Mustafa Sarıbrıyk eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

Bursalı Mehmed Tâhir'in Hasan Kâfî'ye nisbet ettiği *Eğri Melhamesi Târih-çesi* adlı eseri (*Osmanlı Müellifleri*, I, 277) Mehmet Hancıç *Târihu Gazveti Eğri* adıyla zikretmişse de (*el-Cevherü'l-esnâ*, s. 69) yazma nüshasına rastlanmamıştır (Şabanović, s. 192). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Hasan Kâfî adına kayıtlı (TY, nr. 468) *Lugat-ı Müşkil-küşâ* adlı eser Hasan b. Hüseyin b. İmâd el-Karahisârî'ye aittir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Hasan Kâfî'nin yirmi kadar şiiri günümüze ulaşmıştır (*a.g.e.*, s. 177).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 58, s. 18, 108, 110; nr. 211, s. 137; nr. 535, s. 103; Hasan Kâfî, *Nizâmü'l-ulemâ*, Gazi Hüseyin Bey Ktp., nr. 946, vr. 49; a.mlf., *Risâle fi tahkiki lafzı çelebi* (trc. Amir Ljubović – Fehim Nametak, *Izabrani Spisi* içinde), Sarajevo 1983, tür.yer.; a.mlf., "Nizâm al-âlem, Historijsko-politička rasprava" (trc. Safvet-beg Bašagić), *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXXI, Sarajevo 1919, s. 165-181; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 380-381; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 445-446; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 283, 583-584; *Osmanlı Müellifleri*, I, 277; Sicill-i Osmanî, II, 130; I. v. Karácson, *Ay Eğri török emlekerat a kormanyzas modjarol. Eger vara el-foglalasa alkalmaval az 1596, evban irta Molla Hasan el-kajafi*, Budapest 1909, tür.yer.; Babiner, GOW, s. 144-145; Mehmed Handžić, *Književni Rad Bosansko-Hercegovackih Muslimana*, Sarajevo 1934, s. 9, 10-11, 21, 43, 44, 72, 104, 106-107; a.mlf., *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ'i ve şu'arâ'i Bosna* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1413/1992, s. 61-71; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 659; *Hediyyetü'l-'ârifin*, I, 291-292; *TÜYATOK*, I, 42, 260; Hazim Şabanović, *Književnost Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 153-192; Omer Nakićević, *Hasan Kafija Pruščak Pionir Arapsko-Islamskih Nauka u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977, tür.yer.; a.mlf., "eş-Şeyh Hasan Kâfî el-Akhişârî ve risâletühü Uşûlül-hikem fi nizâmî'l-'âlem", *el-Mecelletü'l-Târihiyyetü'l-Misriyye*, XVIII, Kahire 1971, s. 227-264; Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti*, Sarajevo 1986, s. 82-90; Mustafa Jahić, "Bašca namaza Hasana Kafije Pruščaka", *Takvim*, Sarajevo 1987, s. 62; Mustafa Sarıbrıyk, *Hasan Kâfî Akhisârî'nin Uşûlül-hikem fi nizâmî'l-'âlem Adlı Eseri Üzerinde Bir Tetkik* (yüksek lisans tezi, 1989, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), tür.yer.; J. Just Witkam, "Hasan Kâfî al-Aqhisârî and his Nizâm al-'Ulamâ" ilâ Kâtam al-Anbiyâ", *Manuscripts of the Middle East*, Leiden 1989, IV, 85-114; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, I, 93; Smail Balić, *Das Unbekannte Bosnien-Europas Brücke zur islamischen Welt*, Köln-Wien 1992, s. 229-231; Nathalie Clay, "Mystiques", *État et société*,

Leiden 1994, s. 98-104; Garcin de Tassy, "Principes de sagesse, touchant l'art de gouverner par Rizwan-ben-abdoul Ac-hissari", *JA*, IV (1824), s. 213-226, 283-290; L. v. Tallóczy, "Eine Denkschrift des bosnischen Mohammedaners Molla Hasan alkajafi, über die Art und Weise des Regierens", *Archiv für slawische philologie*, 1911, s. 139-158 (aynı makale: *Illyrisch-Albanische Forschungen*, I, München-Leipzig 1916, s. 537-563) M. Tajib Okić, "Hasan Kâfî Pruščak – Naš Najveci Mislilac XVI vijeka", *Gajret*, sy. 21, Sarajevo 1.11. 1927, s. 327-329; Karel Petrůček, "Die Chronologie der Werke von Hasan al-Kâfî al-Aqhisârî", *Ar.O*, XXVII/4 (1959), s. 407-412; Mahmud Traljić, "Orientalna rukopisna djela domačih autora u Narodnoj Biblioteci Bosne i Hercegovine", *Bibliotekarstvo* (Časopis Društva Bibliotekara Bosne i Hercegovine), XVI/4, Sarajevo 1970, s. 55-64; Béchir Tlili, "Aux origines de la pensée réformatrice ottomane moderne: Un important document du Sayh al-Aqhisari (XVII s)", *Revue de l'occident musulman et de la méditerranée*, sy. 18, Aix-en-Provence 1974, s. 131-148; Fehim Nametak, "Traktat o Izrazu Čelebi od Hasana Kafije Pruščaka i kasnijia upotreba te riječi", *Anali GHB*, sy. 2-3 (1974), s. 33-40; a.mlf., "Yaşam Öykücüsü Olarak Hasan Kâfî Prusaç (Akhisari)", *Çevren*, VII/4, Priştine 1980, s. 35-49; a.mlf., "Hasan Kafija Pruščak – Život i Djele", *Dijalog*, sy. 1-2, Sarajevo 1995, s. 199-203; Amir Ljubović, "Osvrt na monografiju o Hasanu Kafiji Pruščaku", *POF*, XXV (1976), s. 337-349; a.mlf., "Jedan autograf Hasana Kafije Pruščaka", *a.e.*, XXVII-XXIX (1980), s. 123-134; a.mlf., "Bibliografija radova Hasana Kafije Pruščaka", *Život*, LVII/2, Sarajevo 1980, s. 217-227; a.mlf., "Filozofsko-Politički Spisi Hasana Kafije Pruščaka", *Dijalog*, sy. 1-2, Sarajevo 1995, s. 204-208; Esad Duraković, "Pruščakovi radovi o Arapskoj retorici", *a.e.*, s. 209-213; Sulejman Grozdanić, "Hasan Kafija Pruščak-Naučnik, Mislilac i Društveni Reformator", *a.e.*, s. 225-228; Igor Primorac, "Od Pruščaka do Whiteheada: Jedna neobična knjiga o savremenoj filozofiji", *Theorija*, XIX/1-2, Beograd 1976, s. 137-143; Muhamed Ždravlović, "Djela Hasana Kafija u Orijentalnoj zbirci JAZU", *Život*, LII/9, Sarajevo 1977, s. 289-303; Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfî el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri", *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 239-278; a.mlf., "Çelebi", *DİA*, VIII, 259; Muharem Omerdić, "Doprinos Hasana Kafije Pruščaka teološkim i šerijatsko-pravnim znanostima", *Glasnik*, sy. 1-3, Sarajevo 1995, s. 27-36; İhsân Sıdkî, "Akhişârî", *Mevsû'atü'l-hağâretü'l-İslamiyye*, Amman 1993, s. 409-411.



MUHAMMED ARUÇI

HASAN b. KÂSİM ed-DÂÎ

(الحسن بن القاسم الداعي)

Ebü Muhammed ed-Dâî-İlelhak
el-Hasen b. Kâsım
b. el-Hasen el-Alevî
(ö. 316/928)

Taberistan ve Deylem'de hüküm süren
Zeydîler'in ünlü kumandanlarından

(bk. ZEYDÎLER).

HASAN KENZÎ

(حسن كنزى)

(ö. 1126/1714)

Halvetî-Sünbülî şeyhi,
şair ve bestekâr.

Kaynakların çoğu Ayaş'ta doğduğunda birleşir. Ancak Safâî onun Alâîye'de (Alanya) dünyaya geldiğini söyler. Uzun yıllar Manisa'da yaşadığı için Manisalı Hasan Kenzî Efendi diye tanınmıştır; ayrıca Kenzî-i Rûmî diye de bilinir.

Hasan Kenzî, ilk tahsilinden sonra İstanbul'a giderek Koca Mustafa Paşa Sünbülî Âsitânesi şeyhi Mehmed Alâeddin Efendi'ye intisap etti. Sülûkünü tamamlayınca şeyhi tarafından irşadda bulunmak üzere Manisa'ya gönderildi. Ulucami, Hafsa Sultan ve Ali Bey camilerinde yaptığı vaazları ve sohbetleriyle tanındı. Şehrin dışında yaptırdığı tekkesi bir müddet sonra eşkıya tarafından yıkıldığı için 1110 (1698) yılında Aynî Ali Sultan Türbesi'nin yakınında tekkesini yeniden inşa ettirdi. Bir süre de Aynî Ali Zâviyesi'nde zâviyedâr olarak hizmet gören Hasan Kenzî vefatında kendi tekkesinin hazîresine defnedildi. Yerine oğlu Alâeddin Efendi geçti.

Hasan Efendi'nin yaptırdığı cami ve tekkenin XIX. yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdürdüğü Manisa şer'iyye sicillerinden anlaşılmaktaysa da türbesinin de dahil olduğu bu külliyyeden günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. Sadece o civardaki bir caddeye Kenzî adı verilmiştir.

Şair ve bestekâr olarak da ün yapan Hasan Efendi'nin Kenzî mahlasıyla ve hece vezninde yazdığı şiirlerine yazma şiir mecmualarında rastlanmaktadır (meselâ bk. *Mecmua*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 637, vr. 48^a; Müstakimzâde, *Mecmua*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3397, vr. 1^b). Kendi ilâhilerinin birçoğunu, ayrıca Yûnus Emre'nin ve diğer bazı mutasavvıf şairlerin şiirlerini bestelemiş, bunlardan, "Aldın mı safâ ile musaffâ haberin sen" mısra ile başlayan bir ilâhisi notasıyla birlikte yayımlanmıştır (Şengel, III, 127). Güftesi Hasan Kenzî'ye ait olan ilâhiler uzun yıllar Halvetî dergâhlarında okunmuştur. Kaynaklarda bir divanının bulunduğu kaydediliyor da eser bugüne kadar ele geçmemiştir. Sadettin Nühzet Ergun çeşitli mecmualardan topladığı bestelenmiş yedi şiirini yayımlamıştır (*Antoloji*, I, 291-293). Aynı müellif, İstanbul Üniversitesi Türkî-